

SYNOCHI

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

E-JOURNAL OF THE LAB “CHURCH AND CULTURE”

DEPARTMENT OF THEOLOGY

FACULTY OF THEOLOGY

NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS

ΤΕΥΧΟΣ 2 ▪ VOLUME 2

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2023 ▪ DECEMBER 2023

Τα βασικά χαρακτηριστικά της ησυχαστικής θεολογίας

Γκρέκα Αριστάρχου Αρχιμ.³²⁶

Title: **Basic characteristics of hesychastic theology**

Hesychasm since the fourth century as a practice is practiced by monks and then applied as a spiritual method to this day involving beyond the monks and the entire crew of the Church.

Hesychastic theology was clearly articulated mainly through the theological extensions of the Hesychastic dispute during the fourteenth century.

The basic characteristics of hesychastic theology hesychastic theology are reflected in the decisions of the Synod of the Blachernas in 1351. The decisions of the Tomos/Synod of 1351, constituted the special Volume, known as the Synodal Volume of 1351.

In the presentation/paper will be developed based on the Synodal Volume of 1351, the basic characteristics of hesychastic theology. Characteristics of palmist theology and the contribution of Philotheos Kokkinos and other Fathers of the period will be identified. The theological analysis of the basic characteristics of hesychastic theology comes to answer the understandings of Latin theology concerning the relationship of man with God.

Hesychastic theology restates orthodox theology on the distinction between essence and energy, the indivisibility of the divine essence and the participle of the divine energy.

Through the development of hesychastic theology, the relationship of the created man with the uncreated God is highlighted through the participation of the

³²⁶ Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

divine uncreated energies. The transfiguration of the Lord on Thabor in front of the three Apostles is a typical example of the enlightenment of man by uncreated light.

Thus, through the development of the basic characteristics of hesychastic theology, it is understood and interpreted how man is deified with the corresponding theological documentation. The contribution of hesychastic theology based on the earlier patristic tradition comes in addition to answering clearly how man communes with God and participates in his divine energy with the perspective of deification and salvation.

Εισαγωγικά

Ο ησυχασμός από τον τέταρτο αιώνα ως πρακτική ασκείται από μοναχούς και στη συνέχεια εφαρμόζεται ως πνευματική μέθοδος μέχρι σήμερα, που περιλαμβάνει πέρα από τους μοναχούς και ολόκληρο το πλήρωμα της Εκκλησίας. Η ησυχαστική θεολογία διατυπώθηκε ξεκάθαρα κυρίως μέσα από τις θεολογικές προεκτάσεις της ησυχαστικής διαμάχης κατά τον δέκατο τέταρτο αιώνα.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της ησυχαστικής θεολογίας αποτυπώνονται στις αποφάσεις της Συνόδου των Βλαχερνών το 1351. Οι αποφάσεις της Τόμου/Συνόδου του 1351, αποτέλεσαν τον γνωστό ως Συνοδικό Τόμο του 1351.

Στην παρούσα εισήγηση, θα αναπτυχθούν τα βασικά χαρακτηριστικά της ησυχαστικής θεολογίας, με βάση τον Συνοδικό Τόμο του 1351. Θα εντοπιστούν χαρακτηριστικά της παλαμικής θεολογίας και η συμβολή του Φιλόθεου Κόκκινου και άλλων Πατέρων της περιόδου. Η θεολογική ανάλυση των βασικών χαρακτηριστικών της ησυχαστικής θεολογίας έρχεται να απαντήσει στις αντιλήψεις της λατινικής θεολογίας σχετικά με τη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό.

Η ησυχαστική θεολογία επαναδιατυπώνει την ορθόδοξη διδασκαλία σχετικά με τη διάκριση μεταξύ ουσίας και ενέργειας, το αδιαίρετο της θείας ουσίας και τη μετοχή της θείας ενέργειας.

Μέσα από την ανάπτυξη της ησυχαστικής θεολογίας αναδεικνύεται η σχέση του κτιστού ανθρώπου με τον άκτιστο Θεό μέσω της μετοχής των θείων ακτίστων ενεργειών. Η μεταμόρφωση του Κυρίου στο Θαβώρ μπροστά στους τρεις Αποστόλους αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα φωτισμού του ανθρώπου από το άκτιστο φως.

1. Ησυχαστική έριδα

Η ησυχαστική έριδα ξεκίνησε με την παρουσία του Βαρλαάμ του Καλαβρού (1290 - 1350) στην Θεσσαλονίκη και στην Κωνσταντινούπολη περί το 1330 και την κριτική που άσκησε αρχικά στην μέθοδο προσευχής των ησυχαστών. Κατηγόρησε τους ησυχαστές ως Μεσσαλιανούς και Βογομίλους, προέβαλε τη διαλεκτική μέθοδο των ορθολογιστικών συλλογισμών σε θέματα πίστης, και δεν αποδεχόταν τη θεολογική διάκριση ουσίας και ενέργειας, με την προοπτική μετοχής της άκτιστης ενέργειας από τον άνθρωπο, ενώ αμφισβητούσε το θείο φως ως άκτιστη ενέργεια του Θεού. Ο Γρηγόριος Παλαμάς αντέδρασε με το έργο του Υπέρ των ιερών ησυχάζοντων, από την Πρώτη έως την Τρίτη Τριάδα, «Αγιορείτικο τόμο Υπέρ των ιερών ησυχάζοντων», που εγκρίθηκε και υπογράφηκε από τους Αγιορείτες και τον επίσκοπο Ιερισσού, απαντώντας με τον τρόπο αυτό στις παρεκτροπές του Βαρλαάμ. Τον Ιούνιο του 1341 συγκλήθηκε Σύνοδος με τη συμμετοχή του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Γ, του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωάννη Καλέκα, του Μέγα Δομέστιχου Ιωάννη Καντακουζηνού και λοιπούς επισκόπους και αξιωματούχους. Η Σύνοδος δικαίωσε τους ησυχαστές και απαγόρευσε την αναπαραγωγή των έργων του Βαρλαάμ, υποχρεώνοντάς τον να ζητήσει συγγνώμη και να άρει τις κατηγορίες προς τους ησυχαστές³²⁷.

³²⁷ Φειδά Βλασίου, *Εκκλησιαστική Ιστορία Β*, β έκδ. Αθήνα 1993, σσ.505-515. Ιωαννίδη Νικολάου Αρχιμ., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ' αιώνα και εξής*, εκδ.Κυριακίδη, Αθήνα 2009, σσ.19-25. Χριστοφορίδη Βενιζέλου, *Οι ησυχαστικές έριδες κατά το ΙΔ' αιώνα*, β έκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993, σσ.49-59.

Clucas Lowell, *The hesychast controversy in Byzantium in the fourteenth century: a consideration of the basic evidence*, PhD thesis, University of California, 1975, p. 138 - 187. Ευαγγέλου Ηλία, *Ο ησυχασμός στον*

Στη συνέχεια τη σκυτάλη των αντιησυχαστών ανάλαβε ο Γρηγόριος Ακίνδυνος (1310 - 1350), προσπαθώντας να αναιρέσει την περί διάκρισης ουσίας και ενέργειας διδασκαλία του Παλαμά και των ησυχαστών³²⁸.

Τον Αύγουστο του 1341 συγκλήθηκε νέα Σύνοδος στο Ναό της Αγίας Σοφίας, υπό την προεδρία του μεγάλου δομέστικου Ιωάννη Καντακουζηνού. Στη Σύνοδο εκδόθηκε Συνοδικός Τόμος, με τον οποίο καταδικαζόταν ο Βαρλαάμ και όσοι ακολουθούσαν τις απόψεις του, ενώ ο Ακίνδυνος αποδέχθηκε τις αποφάσεις της συνόδου του Ιουνίου και απέφυγε την καταδίκη³²⁹.

Οι πολιτικές αντιπαραθέσεις οδήγησαν σε εμφύλιο πόλεμο. Ο Παλαμάς με τους οπαδούς του ησυχαστές ήταν με το μέρος του Ιωάννη Καντακουζηνού. Αντίθετα, οι αντιησυχαστές υποστήριξαν την αυτοκράτειρα Άννα και τον πατριάρχη Ιωάννη Καλέκα. Ο πατριάρχης Καλέκας κατηγορήσε τον Παλαμά ότι ανακινούσε την έριδα και ότι η Σύνοδος του 1341 είχε δικαιώσει τον Παλαμά στην περί νοεράς προσευχής μέθοδο και περί θείου φωτός διδασκαλία και όχι περί της διακρίσεως θείας ουσίας και ενεργειών. Στην ενδημούσα Σύνοδο της 4^{ης} Νοεμβρίου 1344 καταδίκασε και αποκήρυξε τον Παλαμά και τους ομόφρονές του ως καινοτόμους της πίστεως και έτσι μεθοδεύτηκε η δίωξή του³³⁰.

κόσμο των νοτίων Σλάβων τον ΙΔ΄ αιώνα. *Επιδράσεις στον Πνευματικό, Εκκλησιαστικό και Πολιτικό τους βίο*, εκδ. Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη 2010, σ.30,31. Καρμίρη Ιωάννη, *Τα Δογματικά και Συμβολικά Μνημεία της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας (ΔΣΜ)*, τόμ. Ι, εκδ.β, Αθήνα 1960, σ.351.

³²⁸ Ιωαννίδη Ν., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ΄ αιώνα και εξής*, σ.25. Χριστοφορίδη Β., *Οι ησυχαστικές έριδες κατά το ΙΔ΄ αιώνα*, σσ.55-58. Clucas L., *The hesychast controversy in Byzantium in the fourteenth century*, p.201. Ευαγγέλου Η., *Ο ησυχασμός στον κόσμο των νοτίων Σλάβων τον ΙΔ΄ αιώνα*, σ.31,32.

³²⁹ Καλέκα Ιωάννου, *Εξήγησις του Τόμου*, PG150,901A. Ιωαννίδη Ν., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ΄ αιώνα και εξής*, σ.25,26. Καρμίρη Ι., *Τα Δογματικά και Συμβολικά Μνημεία της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, σ.351. Ευαγγέλου Η., *Ο ησυχασμός στον κόσμο των νοτίων Σλάβων τον ΙΔ΄ αιώνα*, σ.32. Clucas L., *The hesychast controversy in Byzantium in the fourteenth century*, p.219-231. Χριστοφορίδη Β., *Οι ησυχαστικές έριδες κατά το ΙΔ΄ αιώνα*, σ.32. Φειδά Βλ., *Εκκλησιαστική Ιστορία Β*, σ.516. Γρηγορίου Παλαμά, *Αντιρρητικός 6 προς Ακίνδυνον*, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 3, επιμ. Χρήστου Παναγιώτης, εκδ. Κοντογιάννης-Φανουργάκης, Θεσσαλονίκη 1970, σ.381.

³³⁰ Χριστοφορίδη Β., *Οι ησυχαστικές έριδες κατά το ΙΔ΄ αιώνα*, σ.69. Φειδά Βλ., *Εκκλησιαστική Ιστορία Β*, σσ.521-522. Ιωαννίδη Νικολάου Αρχιμ., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ΄ αιώνα και εξής*, σ.26,27. Clucas L., *The hesychast controversy in Byzantium in the fourteenth century*, p.236,264. Ευαγγέλου Η., *Ο ησυχασμός στον κόσμο των νοτίων Σλάβων τον ΙΔ΄ αιώνα*, σ.32,33.

Μετά από πιέσεις και αδιέξοδα, η αυτοκράτειρα Άννα συγκάλεσε νέα Σύνοδο στα ανάκτορα στις 2 Φεβρουαρίου του 1347, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι παρερμηνείες του Πατριάρχη Καλέκα για τη Σύνοδο του 1341 και τον σχετικό Τόμο, καθώς και οι αντιδράσεις των ησυχαστών σε αυτές τις εσφαλμένες ερμηνευτικές. Στη νέα Σύνοδο δεν συμμετείχε ο Πατριάρχης Καλέκας. Η Σύνοδος επιβεβαίωσε το Τόμο του 1341, καθάίρεσε τον Ιωάννη Καλέκα από τον πατριαρχικό θρόνο, καταδίκασε τον Ακίνδυνο, εισηγήθηκε και ψηφίστηκε η άρση του αναθεματισμού του Παλαμά και των ησυχαστών και συνέταξε νέο Τόμο, συμπληρωματικό του Τόμου του 1341³³¹. Το ίδιο βράδυ ο Καντακουζηνός εισήλθε στην Κωνσταντινούπολη, επήλθε συμφιλίωση και σε δύο επόμενες συνοδικές συνεδρίες συμμετείχε και ο Καντακουζηνός. Ο Πατριάρχης Καλέκας εξορίστηκε και νέος Πατριάρχης εξελέγη ο ησυχαστής Ισίδωρος Βουχεράς (1347 - 1349). Ο Παλαμάς εκλέχθηκε και χειροτονήθηκε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Επίσης, χειροτονήθηκαν και άλλοι τριάντα δύο ησυχαστές³³².

Παρόλα αυτά, οι αντιησυχαστές συσπειρώθηκαν γύρω από τον λόγιο Νικηφόρο Γρηγορά (1295 - 1360), μαζί με αντίπαλους του ησυχασμού μητροπολίτες, όπως οι Εφέσου Ματθαίο και Γάνου Ιωσήφ, Μακάριος Σερρών, Νεόφυτος Φιλίππων, Μητροφάνης παλαιών Πατρών, Ματθαίο Εφέσου κ.α. και τον έναντι του πατριάρχη Ισιδώρου αντιησυχαστή Θεόδωρο Δεξιο³³³.

Τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ισίδωρο τον διαδέχθηκε ο Κάλλιστος Α΄ το 1350. Ο Πατριάρχης Κάλλιστος συνεκάλεσε το 1351 Σύνοδο που συγκλήθηκε στα ανάκτορα των Βλαχερνών με τη συμμετοχή του αυτοκράτορα Ιωάννη Καντακουζηνού, επίσης με την συμμετοχή του Γρηγορίου Παλαμά και άλλων

³³¹ Καρμίρη Ι., *Τα Δογματικά και Συμβολικά Μνημεία της Ορθόδοξου Καθολικής Εκκλησίας*, σ.351. Φειδά Βλ., *Εκκλησιαστική Ιστορία Β*, σ.523,524 Ιωαννίδη Ν., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ΄ αιώνα και εξής*, σ.27,28. Ευαγγέλου Η., *Ο ησυχασμός στον κόσμο των νοτίων Σλάβων τον ΙΔ΄ αιώνα*, σ.33,34. Χριστοφορίδη Β., *Οι ησυχαστικές έριδες κατά το ΙΔ΄ αιώνα*, σ.77.

³³² Clucas L., *The hesychast controversy in Byzantium in the fourteenth century*, p. 336. Φειδά Βλ., *Εκκλησιαστική Ιστορία Β*, σ.524. Ιωαννίδη Ν., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ΄ αιώνα και εξής*, σ.28,29. Ευαγγέλου Η., *Ο ησυχασμός στον κόσμο των νοτίων Σλάβων τον ΙΔ΄ αιώνα*, σ.34,35. Χριστοφορίδη Β., *Οι ησυχαστικές έριδες κατά το ΙΔ΄ αιώνα*, σ.78,79.

³³³ Ευαγγέλου Η., *Ο ησυχασμός στον κόσμο των νοτίων Σλάβων τον ΙΔ΄ αιώνα*, σ.35,36. Φειδά Βλ., *Εκκλησιαστική Ιστορία Β*, σ.530,531. Χριστοφορίδη Β., *Οι ησυχαστικές έριδες κατά το ΙΔ΄ αιώνα*, σ.83,84.

μητροπολιτών, επισκόπων και αξιωματούχων³³⁴. Κύριοι εκφραστές των αντιησυχαστών ήταν οι μητροπολίτες Εφέσου Ματθαίος και Γάνου Ιωσήφ, ο Νικηφόρος Γρηγοράς και ο Θεόδωρος Δεξιός³³⁵.

Η Σύνοδος συνήλθε σε πέντε συνεδρίες μεταξύ Μαΐου και Ιουλίου του 1351³³⁶. Η Σύνοδος μετά από εξέταση των επιχειρημάτων των ησυχαστών και των αντιησυχαστών αποφάσισε την επαναβεβαίωση των αποφάσεων των Συνόδων του 1341 και του 1347, αναγνώρισε και επικύρωσε την ησυχαστική θεολογία του Γρηγορίου Παλαμά και των ησυχαστών ως διδασκαλίας της Ορθόδοξης Εκκλησίας, καταδίκασε τις απόψεις των αντιησυχαστών και καθαίρεσε τους μητροπολίτες Εφέσου Ματθαίο και Γάνου Ιωσήφ, που παρέμειναν στις απόψεις τους³³⁷.

Το 1368 συγκλήθηκε μία ακόμη Σύνοδος σχετικά με τον ησυχασμό και με την ένταση στο Άγιον Όρος, εξαιτίας του μοναχού Πρόχορου Κυδώνη. Η Σύνοδος του 1368 καταδίκασε τον Πρόχορο, επικύρωσε την ησυχαστική θεολογία και έγινε η αγιοκατάταξη Παλαμά³³⁸.

2. Τα βασικά χαρακτηριστικά της ησυχαστικής θεολογίας

³³⁴ Χριστοφορίδη Β., *Οι ησυχαστικές έριδες κατά το ΙΔ΄ αιώνα*, σ.86. Ευαγγέλου Η., *Ο ησυχασμός στον κόσμο των νοτίων Σλάβων τον ΙΔ΄ αιώνα*, σ.36,37. Φειδά Βλ., *Εκκλησιαστική Ιστορία Β*, σ.531.

³³⁵ Φειδά Βλ., *Εκκλησιαστική Ιστορία Β*, σ.529,530. Clucas L., *The hesychast controversy in Byzantium in the fourteenth century*, p.441,442. Χριστοφορίδη Β., *Οι ησυχαστικές έριδες κατά το ΙΔ΄ αιώνα*, σ.86. Ευαγγέλου Η., *Ο ησυχασμός στον κόσμο των νοτίων Σλάβων τον ΙΔ΄ αιώνα*, σ.37.

³³⁶ Ιωαννίδη Ν., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ΄ αιώνα και εξής*, σ.29. Ευαγγέλου Η., *Ο ησυχασμός στον κόσμο των νοτίων Σλάβων τον ΙΔ΄ αιώνα*, σ.37. Χριστοφορίδη Β., *Οι ησυχαστικές έριδες κατά το ΙΔ΄ αιώνα*, σ.83,84.

³³⁷ Φειδά Βλασίου, *Εκκλησιαστική Ιστορία Β*, σ.529-533 Ιωαννίδη Νικολάου Αρχιμ., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ΄ αιώνα και εξής*, σσ.29-31. Καρμίρη Ι., *Τα Δογματικά και Συμβολικά Μνημεία της Ορθόδοξου Καθολικής Εκκλησίας*, σ.351,352. Ευαγγέλου Η., *Ο ησυχασμός στον κόσμο των νοτίων Σλάβων τον ΙΔ΄ αιώνα*, σ.37,38. Clucas L., *The hesychast controversy in Byzantium in the fourteenth century*, p.440-534. Χριστοφορίδη Β., *Οι ησυχαστικές έριδες κατά το ΙΔ΄ αιώνα*, σ.92.

³³⁸ Καρμίρη Ι., *Τα Δογματικά και Συμβολικά Μνημεία της Ορθόδοξου Καθολικής Εκκλησίας*, σ.353. Ευαγγέλου Η., *Ο ησυχασμός στον κόσμο των νοτίων Σλάβων τον ΙΔ΄ αιώνα*, σ.38. Χριστοφορίδη Β., *Οι ησυχαστικές έριδες κατά το ΙΔ΄ αιώνα*, σ.110.

Σύμφωνα με τον Συνοδικό Τόμο του 1351 είναι σαφής η Ορθόδοξη αποτύπωση της ησυχαστικής θεολογίας, αναφορικά με τα ερωτήματα που είχαν τεθεί μέσα από την αντιπαράθεση με τους αντιησυχαστές. Ο Συνοδικός Τόμος του 1351 συγγράφηκε κυρίως από τον Φιλόθεο Κόκκινο και τον Νείλο Καβάσιλα και συμπεριλάμβανε την ησυχαστική θεολογία του Παλαμά και των λοιπών ησυχαστών με εκτεταμένες αναφορές στους Πατέρες της Εκκλησίας κατά των δοξασιών του αντιησυχαστή Νικηφόρου Γρηγορά και των ομοφρόνων του³³⁹. Τον Συνοδικό Τόμο υπέγραψαν ο Πατριάρχης Κάλλιστος και τα μέλη της Συνόδου, ο αυτοκράτορας Ιωάννης Καντακουζηνός και αργότερα ο Ιωάννης Παλαιολόγος και ο Ματθαίος Καντακουζηνός. Η θεολογία των ησυχαστών προστέθηκε στο Συνοδικό της Κυριακής της Ορθοδοξίας με απόφαση της Συνόδου³⁴⁰.

Κυρίως σε επτά σημεία αποτυπώνεται η ησυχαστική θεολογία, αρχικά α) ότι υφίσταται η διάκριση ουσίας και ενέργειας, β) δεν συνεπάγεται σύνθεση στον Θεό με τη διάκριση ουσίας και ενέργειας, γ) άκτιστη είναι η θεία ενέργεια, δ) η θεία και άκτιστη ενέργεια θεότης παρά των αγίων ονομάζεται, ε) η θεία ουσία υπέρκειται της θείας ενέργειας, στ) η θεία ουσία είναι αχώριστη από τη θεία ενέργεια, η θεία ουσία είναι αμέθεκτη ενώ η θεία ενέργεια είναι μεθεκτή από τον άνθρωπο, και ζ) ότι άκτιστο είναι το φως της Μεταμορφώσεως του Κυρίου³⁴¹.

Κατά τον Παλαμά ο Θεός κατανοείται με βάση τρία κατηγορήματα, τις θείες ενέργειες, τις θείες υποστάσεις και την θεία ουσία³⁴². Αυτά τα κατηγορήματα μεταξύ τους κατανοούνται κατά την ένωση, ως διακεκριμένων ένωση, και κατά την

³³⁹ Τσεντικόπουλου Διονυσίου, *Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος και Έργο*, Διδακτορική Διατριβή, Σχολή Θεολογική, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 2001, σσ.161-181.

³⁴⁰ Ιωαννίδη Νικολάου Αρχιμ., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ' αιώνα και εξής*, εκδ.Κυριακίδη, Αθήνα 2009, σ.32,33. Τριώδιο, Συνοδικό της Κυριακής της Ορθοδοξίας. Gouillard Jean, "Le Synodicon de l'Orthodoxie, edition et commentaire", *Travaux et Memoires II*, Paris 1967, pp. 10-316.

³⁴¹ Καρμίρη Ιωάννη, *Τα Δογματικά και Συμβολικά Μνημεία της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας (ΔΣΜ)*, τόμ. Ι, εκδ.β, Αθήνα 1960, σ.352. Παπαμιχαήλ Γρηγόριος, *Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης*, Πετρούπολις-Αλεξάνδρεια 1911, σ.139. Ιωαννίδη Νικολάου Αρχιμ., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ' αιώνα και εξής*, σ.32. Τόμος Συνοδικός 1351, εκδ. Καρμίρη, *Τα Δογματικά και Συμβολικά Μνημεία της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας (ΔΣΜ)*, τόμ. Ι, εκδ.β, Αθήνα 1960, σ.385.

³⁴² Γρηγορίου Παλαμά, *Κεφάλαια εκατονπεντήκοντα*, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 5, εκδ. Χρήστου Παναγιώτης. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1992, σ.77,78.

διάκριση, ενωμένων διάκριση³⁴³. Όπως άκτιστες είναι οι ενώσεις έτσι άκτιστες και άρρητες είναι και οι διακρίσεις³⁴⁴.

Το πρώτο χαρακτηριστικό της ησυχαστικής θεολογίας αφορά στο ότι υφίσταται η διάκριση ουσίας και ενέργειας³⁴⁵.

Οι αντιησυχαστές υποστήριζαν την ταύτιση της θείας ενέργειας με τη θεία ουσία και την θεώρηση ως κτιστών των ακτίστων ενεργειών και δωρεών του Θεού προς τον άνθρωπο³⁴⁶. Αυτό είχε ως συνέπεια την μη παραδοχή της δυνατότητας θέωσης του ανθρώπου, που καθίσταται δυνατή με την μετοχή των θείων ακτίστων ενεργειών.

Ο Βαρλαάμ ο Καλαβρός ακολουθώντας την Ακινάτεια θεολογία ταύτιζε τις ενέργειες με την ουσία, απέρριπτε τη διάκριση μεταξύ της θείας ουσίας και των θείων ενεργειών και υποστήριζε ότι ο Θεός είναι απλή ουσία. Ο Γρηγόριος Παλαμάς υποστήριζε ότι η ταύτιση της θείας ουσίας με την άκτιστη ενέργεια και η αμφισβήτηση των θείων ενεργειών ως κτιστών οδηγεί σε αιρετικές αποκλίσεις³⁴⁷. Θεωρεί ότι άλλο είναι η ουσία του Θεού και άλλο η ουσιώδης ενέργειά του³⁴⁸. Η άκτιστη ενέργεια προέρχεται από την ουσία, όμως διακρίνονται μεταξύ τους όπως διακρίνονται και οι υποστάσεις από την ουσία³⁴⁹. Αναφέρει ότι οι θείες ενέργειες βρίσκονται γύρω από την ουσία και προέχονται και πηγάζουν από αυτή και δεν

³⁴³ Γρηγορίου Παλαμά, *Περί ενώσεως και διακρίσεως*, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 2, εκδ. Χρήστου Π., Μαντζαρίδης Γ., Μασσούκας Ν., Ψευτογκάς Β., Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1994, σσ.49-73,87. Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί θείων ονομάτων*, 2,6 PG 3, 644CD. Μαξίμου Ομολογητού, *Σχόλια εις Διονύσιο 2,5*, PG 4,221A.

³⁴⁴ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί θείων ονομάτων*, 2,7 PG 3, 644D.

³⁴⁵ Τόμος Συνοδικός 1351, εκδ. Καρμίρη, ΔΣΜ, σ.385.

³⁴⁶ Ιωαννίδη Νικολάου Αρχιμ., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ' αιώνα και εξής*, σ.83. Τσάμη Δημητρίου, *Ιωσήφ Καλόθροτου Συγγράμματα*, εκδ. Κέντρον Βυζαντινών Έρευνών, Θεσσαλονίκη 1980, σ.138.

³⁴⁷ Γρηγορίου Παλαμά, *Αντιρρητικός 1 προς Ακίνδυνον*, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 3, επιμ. Χρήστου Παναγιώτης, εκδ. Κοντογιάννης-Φανουργάκης, Θεσσαλονίκη 1970, σσ.49-71. Ostrogorsky George, *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*, Τόμος 3, μετάφρ. Ι. Παναγόπουλου, εκδ. Ιστορικές εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, Αθήνα 1981, σσ.210-225.

³⁴⁸ Γρηγορίου Παλαμά, *Προς Ακίνδυνον 3*, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 1, εκδ.Χρήστου Π., Παπαευαγγέλου Π., Bobrinsky B., Meyendorf J., Θεσσαλονίκη 1988, σ.298.

³⁴⁹ Γρηγορίου Παλαμά, *Περί ενώσεως και διακρίσεως*, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 2, σ.98,99.

ταυτίζονται με την ουσία του Θεού³⁵⁰. Καθώς η ενέργεια θεωρείται ότι παράγεται από την ουσία, γίνεται λόγος για κίνηση ή πρόοδο ή ενέργημα. Η διάκριση ουσίας και ενέργειας στοιχειοθετείται σύμφωνα με την προγενέστερη πατερική παράδοση που παραθέτει στο έργο του ο Παλαμάς, δηλαδή από αναφορές στον Ιωάννη τον Δαμασκηνό, τον Μάξιμο τον Ομολογητή, τον Γρηγόριο Θεολόγο³⁵¹.

Επίσης, η διάκριση ουσίας και ενέργειας βεβαιώνεται και κατά τη θέωση του ανθρώπου, όπου οι θεωμένοι μετέχουν των ακτίστων ενεργειών και όχι της θείας ουσίας³⁵².

Το δεύτερο χαρακτηριστικό της ησυχαστικής θεολογίας αφορά στο ότι, δεν συνεπάγεται σύνθεση στον Θεό με τη διάκριση ουσίας και ενέργειας³⁵³, αντίθετα ο Θεός παραμένει ασύνθετος και απλός³⁵⁴.

Εφόσον οι θείες ενέργειες απορρέουν και πηγάζουν από τη θεία ουσία ως μια αΐδια κίνηση της τρισυπόστατης ουσίας και όχι από κάτι ετερούσιο, άρα δεν κατανοείται σύνθεση ή διχοτόμηση της απλότητας του Θεού³⁵⁵. Σε αντίθετη περίπτωση, εάν δηλαδή ήταν κτιστές οι ενέργειες, θα καταργείτο η θεία απλότητα³⁵⁶.

Σύμφωνα με τον Παλαμά, η διάκριση της άκτιστης ουσίας με την άκτιστη ενέργεια ενισχύει το γεγονός της ενιαίας θεότητας και αποτρέπει την διθεΐα. Θα εθεωρούντο ως δεύτερη θεότητα οι ενέργειες, εάν ήταν αυθυπόστατες και απόρρεαν

³⁵⁰ Γρηγορίου Παλαμά, *Προς Βαρλαάμ* 2,33, , «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 1, σ.279. Γρηγορίου Παλαμά, *Αναίρεσις εξηγήσεως τόμου Καλέκα* 27, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 2, σ.668,669. Γρηγορίου Παλαμά, *Διάλογος ορθοδόξου μετά βαρλααμίτου* 4, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 2, σ.166,167.

³⁵¹ Βασιλείου Μεγάλου, *Επιστολή* 234, 1 PG 32,869A. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος* 29,6, PG 36, 81B. Μαξίμου Ομολογητού, *Σχόλια εις Διονύσιον* 9,9, PG4,381CD. Ιωάννου Δαμασκηνού, *Έκδοσης ορθοδόξου πίστεως* 3,15, PG94,1048^A. Τόμος Συνοδικός 1351, εκδ. Καρμύρη, ΔΣΜ, σσ.383-387.

³⁵² Μαξίμου Ομολογητού *Περί διαφόρων αποριών*, PG91,1076C.

³⁵³ Συνοδικός Τόμος 1351, Καρμύρη, ΔΣΜ, σ.392.

³⁵⁴ Γρηγορίου Παλαμά, *Διάλογος ορθοδόξου μετά βαρλααμίτου* 50-55, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 2, σ.212-217. Τόμος Συνοδικός 1351, εκδ. Καρμύρη, ΔΣΜ, σ.385.

³⁵⁵ Γρηγορίου Παλαμά, *Διάλογος ορθοδόξου μετά βαρλααμίτου* 19, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 2, σ.181-182. Γρηγορίου Παλαμά, *Περί θείων ενεργειών* 5, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 2, σ.100. Ράντοβιτς Αμφιλοχίου Σεβασμ., *Το μυστήριο της αγίας Τριάδας κατά τον άγιο Γρηγόριο Παλαμά*, εκδ. Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1991, σ,123,124.

³⁵⁶ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Θυσαυροί*, 7, PG 75, 100AB.

από διαφορετική ουσία και όχι από την άκτιστη ουσία³⁵⁷. Άλλο η ενέργεια και άλλο το ενεργητικό (= η φύση από την οποία πηγάζει η ενέργεια), καθώς κίνηση ουσιώδης και δραστική της φύσεως είναι η ενέργεια και εκ της φύσεως η ενέργεια «πρόεισιν»³⁵⁸.

Ο Παλαμάς αναφερόμενος στον Μέγα Βασίλειο, τονίζει ότι τα διαφορετικά θεία ονόματα δεν παραπέμπουν σε διαφορετικές υπάρξεις αλλά στον ένα Θεό, έτσι και οι θείες ενέργειες δεν υπονοούν πολυθεΐα αλλά ενότητα και άρα αναφορά στον ένα Θεό³⁵⁹ που πηγάζει η ενέργεια με τις διαφορετικές εκφάνσεις της. Η διάκριση ουσίας και ενέργειας δεν προβάλλει σύνθεση ή πολυθεΐα αλλά διατηρεί την απλότητα και μοναδικότητα του Θεού, εφόσον οι ενέργειες απορρέουν από την ουσία.

Το τρίτο χαρακτηριστικό της ησυχαστικής θεολογίας αφορά στο ότι η θεία ενέργεια είναι άκτιστη³⁶⁰.

Σύμφωνα με τον Παλαμά, οι θείες ενέργειες εάν και διακρίνονται από την θεία ουσία είναι άκτιστες, όπως και τα θεία πρόσωπα διακρίνονται από την ουσία, αλλά είναι άκτιστα³⁶¹ και τα τρία κατηγορήματα έχουν συγχρόνως διακεκριμένη ένωση.

Η ουσιώδης και φυσική ενέργεια είναι κίνηση της θείας ουσίας, που πηγάζει από αυτή και διαμένει και συνυπάρχει αϊδίως, αδιαίρετη, ενωμένη και αχώριστη της θείας ουσίας. Είναι η φυσική δύναμη και ενέργεια της θείας φύσεως, δηλαδή ουσιώδης πρόοδος και ενέργεια της θείας φύσεως³⁶² άρα και άκτιστη εφόσον άκτιστη είναι η ουσία.

³⁵⁷ Γρηγορίου Παλαμά, *Περί θείων ενεργειών*, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 2, σ.122,119.

³⁵⁸ Ιωάννου Δαμασκηνού, *Έκδοσης ορθοδόξου πίστεως*, PG94,813A. Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 7 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.252.

³⁵⁹ Βασιλείου Μεγάλου, *Επιστολή 189*, 5 PG 32, 689BC.

³⁶⁰ Συνοδικός Τόμος 1351,26, Καρμίρη, *ΔΣΜ*, σ.391.

³⁶¹ Γρηγορίου Παλαμά, *Περί ενώσεως και διακρίσεως*, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 2, σ.86.

³⁶² Συνοδικός Τόμος 1351,26, Καρμίρη, *ΔΣΜ*, σ.388. Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 4 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.89. Μάρκου Κυρτού, *Προς πατριάρχη κατά του Ακινδύνου*, Coislin Gr.288, φ.304.

Κατά τον Φιλόθεο Κόκκινο ο Θεός είναι άκτιστος κατά την ουσία, τις τρεις υποστάσεις και κατά τις θείες ενέργειες³⁶³ και άκτιστες είναι οι κοινές και φυσικές της τρισυποστάτου φύσεως ενέργειες³⁶⁴. Οι θείες ενέργειες είναι κοινές σε όλα τα πρόσωπα της Αγίας Τριάδας, έτσι οι ενέργειες είναι άκτιστες είναι ουσιώδεις και φυσικές ιδιότητες που απορρέουν από την θεία ουσία³⁶⁵.

Όπως η ουσία είναι απλή και ασύνθετη έτσι και αυτή η φυσική ενέργεια είναι ασύνθετη και απλή και όπως η ουσία είναι άκτιστη έτσι και η ενέργειά της είναι άκτιστη³⁶⁶. Ο Φιλόθεος Κόκκινος θεωρούσε ότι, η μια ενέργεια ταυτίζεται με τις πολλές ενέργειες καθώς αποτελούν εκφάνσεις και προεκτάσεις της μίας άκτιστης ενέργειας³⁶⁷.

Στο Τόμο του 1351, στο κεφάλαιο 16 αναφέρεται περί της ηνωμένης και διακεκριμένης θεολογίας, και της διαφοράς μεταξύ θείας ενέργειας και ουσίας, καθώς οι θεολόγοι ομολόγησαν το άκτιστο της θείας ενέργειας, όπως είναι άκτιστη και η θεία ουσία, και επίσης και ότι θεότητα την θεία ενέργεια ονόμαζαν³⁶⁸.

Το τέταρτο χαρακτηριστικό της ησυχαστικής θεολογίας αφορά στο ότι, η θεία και άκτιστη ενέργεια θεότης παρά των αγίων ονομάζεται³⁶⁹.

Ο Γρηγόριος Παλαμάς παραπέμπει στον Γρηγόριο Νύσσης για τον όρο θεότητα, καθώς ο όρος αφορά τη θεία ενέργεια και την διακρίνει από την ουσία του

³⁶³ Συνοδικός Τόμος 1351,30-31, Καρμίρη Ι. ΔΣΜ, σ.391,392, 397. Φιλοθέου Κοκκίνου, *Λόγος Δογματικός 2 προς Ακίνδυνον*, Marcianus gr. 582, φ.178. Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 13 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.527.

³⁶⁴ Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 7 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.229.

³⁶⁵ Γρηγορίου Παλαμά, *Κεφάλαια φυσικά θεολογικά*, PG150,1197D. Γρηγορίου Παλαμά, *Περί θείων ενεργειών 9*, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 2, σ.103. Ιωάννου Δαμασκηνού, *Έκδοση ορθοδόξου πίστεως*, 3,15 PG94,1056BC.

³⁶⁶ Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 7 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.243.

³⁶⁷ Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 7 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δημητρίου, *Φιλοθέου Κοκκίνου Δογματικά Έργα. Μέρος Α΄ Θεσσαλονικείς Βυζαντινοί Συγγραφείς 3*, εκδ. Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη 1983, σ.239. Λιάκουρα Κωνσταντίνου, *Η περί των ακτίστων θείων ενεργειών διδαχές του Αγ. Φιλόθεου Κόκκινου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως*, εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1999, σ.36. Μπούλοβιτς Ειρηναίου, *Το μυστήριο της εν τη Αγία Τριάδα διακρίσεως της θείας ουσίας και ενέργειας κατά τον άγιον Μάρκον Εφέσου τον Ευγενικόν*, Αθήνα 1980, σσ.153-169.

³⁶⁸ Τόμος Συνοδικός 1351, Καρμίρη Ι., ΔΣΜ, σ.384.

³⁶⁹ Συνοδικός Τόμος 1351, Καρμίρη Ι., ΔΣΜ, σ.392.

Θεού³⁷⁰. Τα ονόματα αναφέρονται στις θείες ενέργειες, καθώς η θεία ουσία και φύση παραμένει ανώνυμη και «ανεκφώνητος»³⁷¹. Επίσης αναφερόμενος στον Κύριλλο Αλεξανδρείας επισημαίνει ότι, τα θεία ονόματα δεν αναφέρονται στην ανώνυμη και υπερβατική θεία ουσία, αλλά τα θεία ονόματα νοηματοδοτούν τις θείες ενέργειες, καθώς κάθε ονοματοδοσία στη θεία φύση έχει αποφαστικό αφαιρετικό χαρακτήρα, ενώ σχετικά με τη θεία ενέργεια και δύναμη έχει καταφατικό χαρακτήρα και αφορά τον όρο της θεότητας³⁷².

Σύμφωνα με τον Διονύσιο Αρεοπαγίτη, όπως αναφέρει ο Παλαμάς, εφόσον η θεία ουσία είναι ανώνυμη, τα θεία ονόματα αφορούν τις θείες ενέργειες και αναλόγως περιγράφονται, καθώς δεν καθορίζουν την άρρητη φύση³⁷³. Επίσης, στον Συνοδικό Τόμο του 1351 αναφέρεται ότι το όνομα "Θεός" δεν αναφέρεται στην ουσία, γιατί ο Θεός ως ουσία είναι ακατάληπτος και ανώνυμος, ενώ το όνομα θεότης αφορά την μια ενέργεια του Πατρός και Υιού και Αγίου Πνεύματος³⁷⁴. Στην περίπτωση που τα θεία ονόματα είχαν αναφορά ορισμών στη θεία φύση ή ουσία τα πολυάριθμα και διαφορετικά ονόματα του Θεού θα υπονοούσαν την πολυθεΐα.

Το πέμπτο χαρακτηριστικό της ησυχαστικής θεολογίας αφορά στο ότι η θεία ουσία υπέρκειται της θείας ενέργειας³⁷⁵.

Σύμφωνα με τον Παλαμά, η ουσία του Θεού υπέρκειται των ενεργειών, η δε ουσία είναι αμέθεκτη, ενώ οι ενέργειες μεθεκτές. Η ουσία είναι το αίτιο και το απρόσιτο, αλλά δεν υφίσταται διάκριση κατά το άκτιστο. Δηλαδή, η υπεροχή της ουσίας ως αίτιο δεν υποβιβάζει τις ενέργειες σε κτίσμα, αλλά συνεπάγεται

³⁷⁰ Γρηγορίου Νύσσης, *Προς Αβλάβιον*, PG45,124D-125A.

³⁷¹ Γρηγορίου Νύσσης, *Προς Αβλάβιον*, PG45,124D-128B. Γρηγορίου Νύσσης, *Περί θεότητος*, PG45,573D. Γρηγορίου Νύσσης, *Κατά Ευνομίου*, 12, PG45,960 CD.

³⁷² Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Περί Αγίας Τριάδας*, 11, PG 77,1145BC. Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Θησαυροί*, 31, PG 75, 448D, 444B.

³⁷³ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί θείων ονομάτων*, 11,6 PG 3, 953D-956A, 704D. Γρηγορίου Παλαμά, *Υπέρωτων ιερών ησυχάζοντων* 3, 2,9, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 1, σ.664. Larchet Jean-Claude, "Nature et fonction de la theologie negative selon Denys L' Areopagite" *Le messenger orthodoxe* 116, (1991) 3-34. Scazzoso Pietro, "Lo Pseudo-Dionigi nell' interpretazione de Gregorio Palama", *Revista di filosofia neo-scolastica* 59 (1967) 671-699. Semmelroth Otto, "Gottes geeinte Vielheit. Zur Gotteslehre des Pseudo-D.A.", *Sholastik* 25 (1950) 389-403.

³⁷⁴ Συνοδικός Τόμος 1351, Καρμίρη, *ΔΣΜ*, σ.393.

³⁷⁵ Τόμος Συνοδικός 1351, Καρμίρη, *ΔΣΜ*, σ.385,395.

ομοτιμία κατά το άκτιστο, όπως στην αντιστοιχία ο Πατήρ είναι ο αίτιος του Υιού³⁷⁶. Γι' αυτό το λόγο ο Παλαμάς αναφερόμενος στην υφειμένη και υπερκείμενη θεότητα, τονίζει τη διάκριση μεταξύ αιτίου και αιτιατού και όχι τη διαφορά κτιστού και ακτίστου³⁷⁷.

Η ουσία είναι άναρχη, απρόσιτη και απροσπέλαστη είναι αναίτια, ενώ η ενέργεια πηγάζει από την ουσία. Άρα, η ουσία υπέρκειται της θείας ενέργειας λόγω του αιτιατού και όχι του ακτίστου³⁷⁸. Κατά τον Διονύσιο Αρεοπαγίτη η ουσία είναι ανώτερη από τις ενέργειες λόγω του ακατάληπτου, καθώς η ανθρώπινη γλώσσα αδυνατεί να την εκφράσει, ώστε η θεία φύση ως αίτιο «πάσης αρχής υπεράρχιος εστίν επέκεινα» των ενεργειών και εξ' αιτίας του ότι οι θείες ενέργειες προχέονται από την υπερέχουσα και υπερκείμενη θεία ουσία³⁷⁹.

Στον Τόμο του 1351 με πλειάδα πατερικών χωρίων τονίζεται ότι η θεία ουσία υπέρκειται των θείων ενεργειών, απαντώντας σε όσους παραπέμπουν σε πολυθεΐα, καθώς με την «υπερβατικότητα» και το «υπέρκειται» της θείας ουσίας, διασώζεται η μία αρχή και το ένα αίτιο³⁸⁰.

Το έκτο χαρακτηριστικό της ησυχαστικής θεολογίας αφορά στο ότι, η θεία ουσία είναι αχώριστη από τη θεία ενέργεια, η θεία ουσία είναι αμέθεκτη ενώ η θεία ενέργεια είναι μεθεκτή από τον άνθρωπο.

Η θεία ενέργεια είναι ουσιώδης και φυσική κίνηση της θείας ουσίας που προέρχεται και πηγάζει ως εκ πηγής αϊδίως και αχωρίστως, αχρόνως και προαιωνίως και αδιασπástως «συνούσαν»³⁸¹. Οι θείες ενέργειες είναι εκφάνσεις της μίας ενέργειας, σύμφωνα με τον Φιλόθεο Κόκκινο, και δηλώνουν την ποικιλία της

³⁷⁶ Γρηγορίου Παλαμά, *Περί θείων ενεργειών*, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 2, σ.111,118.

³⁷⁷ Γρηγορίου Παλαμά, *Λόγος Αντιρρητικός 2,9,36*, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ.3, σ.110,111. Ράντοβιτς Αμφιλοχίου Σεβασμ., *Το μυστήριο της αγίας Τριάδας κατά τον άγιο Γρηγόριο Παλαμά*, σσ.176-201.

³⁷⁸ Μαξίμου Ομολογητού, *Περί διαφόρων αποριών*, PG91,1308B. Μαξίμου Ομολογητού, *Κεφάλαια θεολογικά*, 1,7, PG90,1085B. Μαξίμου Ομολογητού, *Επιστολή 1*, PG91, 376AB.

³⁷⁹ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί θείων ονομάτων*, 5,1 PG 3, 816B, 2,10, PG3, 648D. 2,3 PG3,645C. 112,3 PG3,972A, 12,4, PG3,972A. Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί Μυστικής Θεολογίας* 1,2, PG3, 1048B.

³⁸⁰ Συνοδικός Τόμος 1351,26, Καρμίρη, *ΔΣΜ*, σ.395,396.

³⁸¹ Συνοδικός Τόμος 1351,26, Καρμίρη, *ΔΣΜ*, σ.388.

μέθεξης από τους ανθρώπους³⁸². Η θεία ενέργεια μερίζεται και μετέχεται η ουσία ούτε μερίζεται ούτε μετέχεται³⁸³.

Η ουσία και η ενέργεια είναι αχώριστες, εφόσον οι ενέργειες προέρχονται από την ουσία. Η θεία ουσία είναι αμέθεκτη και απρόσιτη. Η θεότητα όμως μετέχεται δια των ακτίστων ενεργειών, κατά χάριν και όχι κατά την ουσία³⁸⁴. Η θεία ενέργεια μετέχεται και μερίζεται αμερίστως, ενώ η ουσία είναι αμέθεκτη ανώνυμη και αμέριστη ως υπερώνυμος και απερινόητη³⁸⁵.

Οι θείες ενέργειες είναι μεθεκτές μέσω των θείων ελλάμψεων, ενώ υπάρχει διάκριση από την αμέθεκτη θεία ουσία³⁸⁶. Η ησυχαστική προσέγγιση παραπέμπει στον Μέγα Αθανάσιο, όπου επισημαίνεται ότι είναι μεθεκτή η θεότητα, εφόσον ο άνθρωπος γίνεται μιμητής του Θεού, όμως δεν δύναται να μετέχει της φύσεως του Θεού γιατί είναι αμέθεκτη³⁸⁷.

Οι άγιοι, κατά την προς Θεό ένωση, δεν μετέχουν της θείας ουσίας αλλά των ακτίστων θείων ενεργειών³⁸⁸. Η δωρεά του Πνεύματος και η θεία ενέργεια, που οι άγιοι καταξιώνονται κατά την εμπειρία της θέωσης, δηλώνει ότι μετέχουν της θεότητας δια των ακτίστων ενεργειών³⁸⁹. Η θεώρηση των ενεργειών ως κτιστών συνεπάγεται την μη δυνατότητα μέθεξης της θεότητας με την κτίση και τον άνθρωπο, ώστε να μην υπάρχει δυνατότητα κοινωνίας και επαφής με τον Τριαδικό Θεό³⁹⁰.

Το έβδομο χαρακτηριστικό της ησυχαστικής θεολογίας αφορά στο ότι το φως της Μεταμορφώσεως του Κυρίου είναι άκτιστο «και ότι ουκ εστι τούτο η ουσία

³⁸² Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 6 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.212. Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 7 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.239.

³⁸³ Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 5 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.161-163. Συνοδικός Τόμος 1351,26, Καρμύρη Ι. ΔΣΜ, σ.374-407.

³⁸⁴ Ιωαννίδη Νικολάου Αρχιμ., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ' αιώνα και εξής*, σ.46,47. Γρηγορίου Παλαμά, *Κεφάλαια φυσικά θεολογικά*, PG150,1196CD.

³⁸⁵ Συνοδικός Τόμος 1351,26, Καρμύρη, ΔΣΜ, σ.391.

³⁸⁶ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί θείων ονομάτων*, 4,8 PG 3, 704D.

³⁸⁷ Αθανασίου Μεγάλου, *Διάλεξις μετά Μακεδονίου*, 1,14, PG 28,1313A. Αθανασίου Μεγάλου, *Κατά Αρειανών*, 2,2, PGPG6,149C.

³⁸⁸ Συνοδικός Τόμος 1351, Καρμύρη, ΔΣΜ, σ.397.

³⁸⁹ Συνοδικός Τόμος 1351, Καρμύρη, ΔΣΜ, σ.394.

³⁹⁰ Γρηγορίου Παλαμά, *Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων*, 3,2,24, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 1, σ.675,676.

του Θεού»³⁹¹. Η διδασκαλία αυτή έρχεται σε αντίθεση προς τις θέσεις των αντιησυχαστών, αφού κατά τον Βαρλαάμ το φως που έλαμψε στο όρος Θαβώρ συμβόλιζε τη θεότητα, ήταν ένα κτιστό αισθητό φαινόμενο και δεν αποτελούσε την θέα του ακτίστου Θεού³⁹². Σύμφωνα όμως με τον Συνοδικό Τόμο του 1351, το φως της Μεταμορφώσεως, που έλαμψε στο όρος Θαβώρ και περιέστραψε τους μαθητές, είναι άκτιστο φυσικό ιδίωμα του Τριαδικού Θεού και ταυτίζεται με την άκτιστη και αΐδια θεία ενέργεια³⁹³. Το φως της Μεταμορφώσεως είναι άυλο υπερφυές και θείο που εκδηλώνεται ως αΐδια φυσική δόξα της τρισυποστάτου θεότητας, και συνιστά άχρονο και άκτιστο ιδίωμα του Τριαδικού Θεού³⁹⁴. Το άκτιστο φως της Μεταμορφώσεως είναι η φυσική δόξα της κοινής τριαδικής ενέργειας και κοινό φως των θεαρχικών υποστάσεων και φυσική ενέργεια αχώριστη της θείας ουσίας³⁹⁵.

Ο Θεός κατ' ουσία δεν είναι ούτε λέγεται φως, όπως και τα άλλα ονόματα, αλλά κατ' ενέργεια φυσική και χάρη και έλλαμψη και φως λέγεται ακρότατον και απρόσιτο της Τριάδας φυσικό και απρόσιτο φως³⁹⁶. Κατά τους αγίους, το άκτιστο φως της Μεταμορφώσεως καλείται και δεσποτική δόξα³⁹⁷, θέωσις³⁹⁸, κοινωνία Θεού³⁹⁹,

³⁹¹ Συνοδικός Τόμος 1351,26, Καρμίρη Ι. ΔΣΜ, σ.400.

³⁹² Γρηγορίου Παλαμά, *Υπέρ των ιερών ησυχάζόντων* 3,11, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ.1, σ.624.

³⁹³ Συνοδικός Τόμος 1368, PG151,703A, 706B. Λιάκουρα Κωνσταντίνου, *Η περί των ακτίστων Θείων ενεργειών διδασκαλία του Αγ. Φιλοθέου*, Αθήνα 1993, σ.62.

³⁹⁴ Συνοδικός Τόμος 1368, PG151,703A,710A. Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 14 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.425,558,592. Συνοδικός Τόμος 1351, Καρμίρη Ι., ΔΣΜ, σ.400,401. Φιλοθέου Κοκκίνου, *Λόγος Δογματικός 1 προς Ακίνδυνον*, Marcianus gr. 582, φ.140ν, φ164,178ν. Φιλοθέου Κοκκίνου, *Επιστολή προς Πετριώτην*, Coislin gr.101,φ243. Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 11 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.424,425. Λιάκουρα Κωνσταντίνου, *Η περί των ακτίστων Θείων ενεργειών διδασκαλία του Αγ.Φιλοθέου*, Αθήνα 1993, σ.61.

³⁹⁵ Λιάκουρα Κωνσταντίνου, *Η περί των ακτίστων Θείων ενεργειών διδασκαλία του Αγ.Φιλοθέου*, Αθήνα 1993, σ.63. Φιλοθέου Κοκκίνου, *Κεφάλαια της αιρέσεως Ακινδύνου και Βαρλαάμ*, 10, Coislin gr.101,φ254ν. Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 15 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.592. Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 14 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.558,559.

³⁹⁶ Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 11 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.457.

³⁹⁷ Φιλοθέου Κοκκίνου, *Λόγος Δογματικός 2 προς Ακίνδυνον*, Marcianus gr. 582, φ.178ν.

³⁹⁸ Φιλοθέου Κοκκίνου, *Λόγος Δογματικός 2 προς Ακίνδυνον*, Marcianus gr. 582, φ. 178ν. Συνοδικός Τόμος 1351,26, Καρμίρη, ΔΣΜ, σ.401.

³⁹⁹ Φιλοθέου Κοκκίνου, *Επιστολή προς Πετριώτην*, Coislin gr.101,φ243.

φυσική δόξα της θεότητας⁴⁰⁰, βασιλεία των ουρανών⁴⁰¹, χάρις, αστραπή της θεότητας, έλλαμψις, φυσική ακτίνα του Υιού άναρχος⁴⁰².

Κατά τον Παλαμά «Φως ο Θεός ου κατ' ουσίαν αλλά κατ' ενέργεια λέγεται»⁴⁰³. Το φως της Μεταμορφώσεως του Κυρίου που είδαν οι μαθητές είναι άκτιστο, ως άκτιστη ενέργεια και χάρη του Θεού, είναι η θεία έλλαμψη που φωτίζει και θεοποιεί τον άνθρωπο⁴⁰⁴. Το άκτιστο φως της Μεταμορφώσεως του Κυρίου είναι το προαιώνιο, ατελεύτητο αΐδιο και άκτιστο φως του μέλλοντα αιώνα που θα περιλάμπει του αγίους⁴⁰⁵, είναι η Αποκάλυψη του Θεού που γίνεται δια της ελλάμψεως του θείου φωτός⁴⁰⁶.

Κατά την του Κυρίου στο Θαβώρ Μεταμόρφωση, το φως, που περιέλουσε τον Χριστό, είναι η έλλαμψη του ακτίστου θείου φωτός, είναι η δόξα του Κυρίου που έδειξε την λαμπρότητα της θεότητας που βρισκόταν κάτω από την ανθρώπινη σάρκα του Ιησού⁴⁰⁷.

Η θέα του ακτίστου φωτός εκ της θείας φύσεως, η δόξα του Χριστού, όπως το είδαν οι μαθητές του Κυρίου στο Θαβώρ, είναι το μυστήριο της όγδοης ημέρας του μέλλοντος αιώνος που οι άξιοι ενώνονται με το Θεό κατά χάρη ήδη από την παρούσα ζωή. Το φως της Μεταμορφώσεως δεν είναι υλικό ή απλώς πνευματικό αλλά άκτιστο και θείο⁴⁰⁸.

⁴⁰⁰ Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 11 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.425.

⁴⁰¹ Φιλόθεου Κόκκινου, *Ομολογία της Ορθοδόξου πίστεως*, Marcianus gr. 582, φ.181.

⁴⁰² Συνοδικός Τόμος 1351,26, Καρμίρη, ΔΣΜ, σ.401.

⁴⁰³ Γρηγορίου Παλαμά, *Αντιρρητικός προς Ακίδυον*, 6,9, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ. 3, σ.397.

⁴⁰⁴ Γρηγορίου Παλαμά, *Προς Δανιήλ Αίνου 18*, Συγγράμματα 2, σ.390.

⁴⁰⁵ Γρηγορίου Παλαμά, *Υπέρ των ιερών ησυχάζόντων*, 1,3,27, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ.1, σ.438,454,455. Λόσκυ Βλαδίμηρου, *Η θέα του Θεού*, εκδ. Ι. Μητροπόλεως Νικοπόλεως, Πρέβεζα 2004, σ.210.

⁴⁰⁶ Α Ιωάν. 1,5. Ιωαν.1,4,9,5.

⁴⁰⁷ Γρηγορίου Παλαμά, *Ομιλία ΛΔ'*, PG151,433A. Ιωαννίδη Νικολάου Αρχιμ., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ' αιώνα και εξής*, σ.52. Ιωάννου Δαμασκηνού, *Λόγος εις την Μεταμόρφωση*, 12,13, PG95,564BCD-565A.

⁴⁰⁸ Λόσκυ Βλαδίμηρου, *Η θέα του Θεού*, σ.210. Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 11 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.425.

Η θέα του φωτός της Μεταμορφώσεως αποτελεί την κατά χάρη εμπειρία του ακτίστου θείου φωτός από τους αξίους και αφορά την προαιώνια λαμπρότητα και λάμψη και δόξα της Τριάδας⁴⁰⁹. Η μέθεξη του ακτίστου φωτός από τον άνθρωπο προϋποθέτει άσκηση και κάθαρση για να δεχθεί τον αρραβώνα του μέλλοντος αιώνα⁴¹⁰, της ατελευτήτου «ογδότης ημέρας»⁴¹¹, όταν «οι δίκαιοι λάμψουσιν ως ο ήλιος»⁴¹². Αντίθετα οι αντιησυχαστές δεν θεωρούσαν το θείο φως άκτιστο αλλά συμβολικό και κτιστό και δέχονταν ως φως την γνώση⁴¹³.

3. Περί της εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος

Η ησυχαστική γραμματεία πραγματεύτηκε και το θέμα της εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος εξαιτίας της Λατινικής καινοτομίας του Filioque. Οι ησυχαστές του 14^{ου} αιώνα απάντησαν στη Λατινική καινοτομία με βάση την πατερική παράδοση και θεολογία των πρότερων αιώνων.

Το μυστήριο της Αγίας Τριάδας κατανοείται με την ενότητα του ομοουσίου, την κοινή ενέργεια, τα κοινά ιδιώματα και με την διάκριση των προσωπικών ιδιωμάτων των τριών υποστάσεων. Άρα, η ενότητα έγκειται στη θεία ουσία ή φύση και στη θεία ενέργεια, ενώ η διάκριση στα υποστατικά ή προσωπικά ιδιώματα⁴¹⁴. Κατά τον Φιλόθεο, οι ακοινώνητες ιδιότητες των προσώπων της Αγίας Τριάδας

⁴⁰⁹ Φιλόθεου Κοκκίνου, *Λόγος Δογματικός 1 προς Ακίνδυνον*, Marcianus gr. 582, φ.147. Φιλοθέου Κοκκίνου, *Ομολογία της Ορθοδόξου πίστεως*, Marcianus gr. 582, φ.181. Συνοδικός Τόμος 1368, PG151,703A. Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 14 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.558,559.

⁴¹⁰ Γρηγορίου Παλαμά, *Υπέρ των ιερών ησυχάζοντων*, 2,3,66, «Γρηγορίου Παλαμά, Συγγράμματα», τόμ.1, σ.599. Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 10 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.376.

⁴¹¹ Γρηγορίου Παλαμά, *Ομιλία ΙΘ΄*, PG151,249CD.

⁴¹² Ματθ.13,43.

⁴¹³ Ιωαννίδη Νικολάου Αρχιμ., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ΄ αιώνα και εξής*, σ.53. Τόμος Συνοδικός 1342, Καρμίρη Ιωάννη, *Τα Δογματικά και Συμβολικά μνημεία Α*, σ.357.

⁴¹⁴ Ιωαννίδη Νικολάου Αρχιμ., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ΄ αιώνα και εξής*, σ.114.

αφορούν τα υποστατικά ιδιώματα, ενώ τα φυσικά ιδιώματα είναι κοινά των τριών υποστάσεων, καθώς χαρακτηρίζουν την κοινή φύση ή ουσία⁴¹⁵.

Η Λατινική καινοτομία του Filioque αφορά τη σύγχυση μεταξύ φύσης και υπόστασης στο πλαίσιο της θεολογίας και της οικονομίας. Ο αντιησυχαστές ταύτιζαν την θεία ουσία με την ενέργεια, με αποτέλεσμα να καταλύουν τη διάκριση μέθεξης των ακτίστων ενεργειών από τον άνθρωπο και το αμέθεκτο της ουσίας. Ταύτιζαν τις τριαδικές θείες ενέργειες με τη θεία ουσία, ώστε, κατά ακολουθία, να ταυτίζουν τη θεολογία με την οικονομία, να υιοθετούν δηλαδή την ταύτιση του προαιώνιου τρόπου ύπαρξης της Τριάδας και των ενδοτριαδικών σχέσεων με τη δημιουργική, προνοητική και σωστική αποκάλυψη της Αγίας Τριάδας στον κόσμο⁴¹⁶.

Οι ησυχαστές, στη διδασκαλία περί της εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος, διέκριναν ότι η «πρόδος» του Αγίου Πνεύματος είναι διττή, η κατ' ενέργεια και η καθ' ύπαρξη. Το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται εκ του Πατρός και δια του Υιού χαρισματικά δίνεται στα κτίσματα. Η καθ' ύπαρξη εκπόρευση πρόδος θεμελιώνεται στην υπόσταση του Πατρός, όπως προσδιορίζονται οι ενδοτριαδικές σχέσεις στο πλαίσιο της θεολογίας. Η κατ' ενέργεια πρόδος και έκλαμψη είναι ιδιότητα της κοινής ουσίας και κοινό έργο των θείων υποστάσεων. Άρα το «προχέόμενο» Πνεύμα από τον Χριστό είναι θεία χάρις, και δεν εκλαμβάνεται ως υποστατική εκπόρευση, αλλά η θεία χάρις και η καρποφορία της θείας δυνάμεως που προχέεται από τον Πατέρα διά του Υιού⁴¹⁷ στο πλαίσιο της θείας οικονομίας.

Η δια του Υιού πρόδος και αποστολή του Πνεύματος που «προχέεται» στους αξίους είναι «θεία εμφάνεια, δύναμις και χάρις» που υποδηλώνει ότι κατά την φανέρωση και έκδηλη ενέργεια του Παρακλήτου είναι εμφανή το ομόγνωμο και ομόβουλο και η συνευδοκία των τριών υποστάσεων⁴¹⁸.

⁴¹⁵ Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 15 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.592. Δαβίδ Δισύπατου, *Λόγος κατά Βαρλαάμ και Ακινδύνου προς Νικόλαον Καβάσιλα*, εκδ. Τσάμη Δημητρίου, Θεσσαλονίκη 1973, σ.58,77.

⁴¹⁶ Ιωαννίδη Νικολάου Αρχιμ., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ' αιώνα και εξής*, σ.122.

⁴¹⁷ Ιωαννίδη Νικολάου Αρχιμ., *Θεολογία και Γραμματεία από τον Θ' αιώνα και εξής*, εκδ.Κυριακίδη, σ.122,123. Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 6 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.211,219.

⁴¹⁸ Φιλόθεου Κόκκινου, «Αντιρρητικός Λόγος 6 προς Γρηγοράν», Καϊμάκη Δ., σ.210.

Συμπερασματικά

Η ησυχαστική θεολογία ουσιαστικά επαναδιατυπώνει την ορθόδοξη θεολογία μέσα στο πνευματικό και ιστορικό πλαίσιο του 14^{ου} αιώνα. Οι εσφαλμένες ερμηνευτικές και λογοκριτικές κατανοήσεις της Λατινικής σχολαστικής θεολογίας προκάλεσαν τους ησυχαστές να διατυπώσουν την ορθόδοξη θεολογική θεώρηση για την δυνατότητα κοινωνίας του ανθρώπου με τον Θεό.

Στο πλαίσιο της παρουσίασης των αντιπαρατιθεμένων θέσεων των ησυχαστών και των αντιησυχαστών αποδεικνύεται η εσφαλμένη κατανόηση της Λατινικής σχολαστικής θεολογίας σε θέματα θεολογικά, περί των οποίων είχαν οι πατέρες αποφανθεί και η διδασκαλία τους είχε επικυρωθεί από τις Οικουμενικές Συνόδους της Εκκλησίας.

Έτσι, μέσα από την ανάπτυξη των βασικών χαρακτηριστικών της ησυχαστικής θεολογίας, κατανοείται και ερμηνεύεται η θέωση του ανθρώπου με την αντίστοιχη θεολογική τεκμηρίωση. Η συμβολή της ησυχαστικής θεολογίας βασίζεται στην προγενέστερη πατερική παράδοση. Έρχεται επιπρόσθετα στο να απαντήσει ξεκάθαρα πώς ο άνθρωπος κοινωνεί με τον Θεό και μετέχει της θεϊκής άκτιστης ενέργειάς του με την προοπτική της θέωσης και της σωτηρίας. Επίσης, με μεγάλη σαφήνεια διατυπώνει την ορθόδοξη θεολογική προσέγγιση έναντι της Λατινικής καινοτομίας του Filioque.

ISSN 2945-0683